

Ur *Fjärde Internationalen* 3/1980

John Molyneux

Karl Marx: Klass och parti

1. Klassgrunden

Marx teori om klasskampen är grunden för alla marxistiska ansatser till analys av politiska partier. För marxister finns grundförklaringen till förekomsten av olika och konkurrerande politiska partier att finna i samhällets sociala struktur. Politiska partier bildas, får stöd och fortsätter att fungera i första hand som representanter för klassintressen.

Naturligtvis blir denna tankegång, i likhet med många marxistiska grundsatser, meningslös om den uppfattas förenklat och dogmatiskt. Tesen att politiska partier representerar klassintressen innebär inte att de med nödvändighet gör det i ett enkelt ett till ett förhållande. Det innebär inte att ett parti vid alla tillfällen representerar en klass' intressen; eller att en klass' intressen, i historisk mening, kan uttryckas i termer av omedelbar ekonomisk vinning. Inte heller innebär det att varje partis agerande kan förklaras blott och bart på grund av den klass det grundar sig på. I själva verket ger historien en mångfald exempel på alla upptänkliga kombinationer av klass och parti: Partier som börjar med att företräda en klass' intressen men till sist tjänar en annan klass' intressen; Partier som försöker tjäna två eller till och med tre klassers intressen på samma gång; partier som tjänar en del av en klass mot hela klassens intressen; två eller tre små partier som konkurrerar om att bli den odiskutabla representanten för samma klass.

Sålunda finns det idag i Storbritannien tre stora partier:

- det konservativa (Tory) partiet, som är i huvudsak storkapitalets parti, men som får röster från många arbetare och aktivt understöds av stora delar av småborgarna;
- Labour, vars bas är arbetarklassens organisationer och som huvudsakligen lutar till arbetarna som väljare, men som har en ledning som kommer ur medelklassen och som godtar kapitalismens fortbestånd och därför ofta tvingas handla mot sin arbetar-klassbas' intressen;
- Liberalerna, som i huvudsak är ett småborgerligt parti som stöds av några kapitalister och får en del av sina röster från arbetarklassen.

Inget av dessa exempel motsäger den marxistiska tesen. Snarare är det så att de bestyrker den, för allt som hävdas är att den grundläggande utgångspunkten för analysen av politiska partier måste vara det undersökta samhällets klasstruktur, i likhet med alla andra politiska undersökningar. Den mångfaldiga komplexitet som vi hänsyftat på, uppkommer ur det faktum att klasser i ett samhälle inte på ett enkelt sätt står vid varandras sida, utan ovanpå varandra i ett tillstånd av ständig och dynamisk motsättning, och att politiska partier spelar en huvudroll i denna motsättning. En viss sammansättning av politiska partier återspeglar de relativa utvecklingsstadier, som olika klasser uppnått och den grad av hegemoni som en klass uppnått över de andra. När vi således behandlar marxistiska partiteorier och framför allt när det gäller Marx själv, har vi inte att göra med en inskränkt och fristående organisationsteori, utan alltid med förhållandet mellan parti och klass. Partier är steg i klassernas utveckling.

Marx ville blottlägga historiens drivkrafter för att möjliggöra en förändring av historien. För Marx är således klasser inte statiska enheter, utan sociala grupper som skapas genom historiska processer och som går igenom olika stadier av tillväxt och mognad. Framför allt

definierar sig klasser genom motsättningar. ”De enskilda individerna bildar en klass bara såvida de för en gemensam kamp mot en annan klass.”¹

Under kampens förlopp förstärker eller försvagar klasserna sin sammanhållning, organisation, självförtroende och medvetenhet. Politiska partier är vapen i klasskampen.

I Marx' analys av kapitalismen ”delar sig hela samhället alltmer i två stora, fientliga läger, i två stora varandra direkt motsatta klasser, bourgeoisie och proletariat.”²

Det var inte så att Marx trodde att kategorierna bourgeoisie och proletariat täckte alla i det kapitalistiska samhället – att ha fastslagit något sådant som ett empiriskt faktum 1847 skulle ha varit absurt. Hans påstående innebar snarare att motsättningen mellan bourgeoisie och proletariat finns inbyggd i och är grundläggande för det kapitalistiska systemet. Under kapitalismen sker produktionen på grundval av exploatering av arbetskraften. Således, inneboende i hjärtat av den kapitalistiska ekonomin finns en ständig intressekonflikt, och denna grundläggande konflikt betingar varje aspekt av samhällslivet. Som Marx uttrycker det i *Kapitalet*:

”Det är alltid det direkta förhållandet mellan produktionsbetingelsernas ägare och de verkliga producenterna... som avslöjar den innersta hemligheten, den förborgade grundvalen för hela samhällsbyggnaden och därmed också den motsvarande politiska formen för förhållandet mellan härskare och behärskade.”³

I sista hand kan de olika andra klasserna eller sociala skikten handla enbart inom de olika ramar som de två stora klasserna ger. Till slut måste de (andra klasserna etc., ö.a.) ställa sig på den ena eller andra klassens sida. Av detta följer, enligt en marxistisk ståndpunkt, att grundkriteriet vid bedömning av politiska partier inte på något enkelt sätt är på vilken klass de baseras, utan var de står i klasskampen mellan bourgeoisie och proletariat.

Men när man talar om Marx' partiteori, är det inte om politiska partier i allmänhet, utan om det revolutionära partiet, vilket har som sitt mål att störta kapitalismen. Särskilt talar man om Marx' begrepp om ett proletärt politiskt parti, naturligtvis på grund av att det var hans uppfattning att

”blott proletariatet är en verkligt revolutionär klass... Alla de andra klasserna förfaller och går under med storindustrin, proletariatet åter är dennas egen produkt.”⁴

Handelsmannen, hantverkaren, småbrukaren, bonden undergrävs alla av kapitalismens expansion, men proletariatet förökas.

”I samma grad som bourgeoisie, dvs. kapitalet, utvecklas, i samma grad utvecklas proletariatet, de moderna arbetarnas klass.”⁵

Produktionens skala ökar och så dras arbetare samman i större och större enheter.

”Men med industrins utveckling icke blott ökar proletariatet, det tränges också samman i större massor, dess kraft växer och det är mer medvetet om dem”.

Därför i centrum av den ekonomiska strukturen. Potentiellt är det den mäktigaste exploaterade klassen i historien. Denna makt ger proletariatet förmågan till att frigöra sig själv, en förmåga som är en central beståndsdel i Marx' revolutionsteori.⁶ Den andra och lika viktiga faktorn i Marx' värdering av proletariatet är hans uppfattning att proletariatet är den första klassen vars

¹ Karl Marx, *Människans frigörelse*, Aldus/Bonniers, Stockholm 1965, s. 158

² Marx, K./Engels, F., *Kommunistiska Manifestet*, KFML:s upplaga, u.å., s. 14

³ Karl Marx, *Kapitalet Tredje boken*, Cavefors bokförlag/Clarté 1973, s. 701

⁴ Marx, K./Engels, F., *Kommunistiska Manifestet*, op.cit., s. 22

⁵ *ibid.*, s. 19-20

⁶ Se Hal Draper, ”The Principle of Self-Emancipation in Marx and Engels”, *Socialist Register*, 1972.

seger inte skulle resultera i ett klassamhälle, utan i alla klassers avskaffande. Denna uppfattning grundas på den med nödvändighet kollektiva naturen hos den proletära kampen. Frånsett tillfälliga undantag kan inte den enskilde arbetaren gå till sin arbetsköpare och be om löneökning med någon större utsikt att nå framgång; han är tvingad att förena sig med sina kamrater. Arbetaren har ingen äganderätt till produktionsmedlen, och han kan inte få det som individ, för den moderna industrin kan inte delas upp och portioneras ut i miljoner små bitar. För att erövra produktionsmedlen måste arbetarklassen handla kollektivt, genom samhälleligt ägande.

Marx' fasthållande vid proletariatet som den enda revolutionära klassen och hans skäl för det, illustreras väl av hans inställning till den andra mest uppenbara kandidaten till titeln, bondeklassen. På Marx' tid utgjorde bönderna den stora majoriteten i de flesta europeiska länderna och de var minst lika fattiga och nedtryckta som proletariatet. Vad mer är, det fanns en lång tradition av våldsamma bonderevolter. Men Marx räknade bort allt detta, p g a bondelivets individuella och uppsplittrade natur.

”Småbönderna utgör en oerhörd massa, vars medlemmar lever under samma förhållanden men utan att komma i mångsidig beröring med varandra. Deras produktionssätt isolerar dem från varandra i stället för att bringa dem till umgås med varandra... På så sätt bildas den stora massan av den franska nationen helt enkelt genom addition av lika storheter, ungefär som en säck med potatis bildar en potatissäck. För så vitt miljoner familjer lever under ekonomiska existensbetingelser, som skiljer deras levnadssätt, deras intressen och deras bildning från de andra klassernas och ställer dem i fientligt förhållande till dessa, bildar de en klass. För så vitt det endast finns ett lokalt samband mellan småbönderna, för så vitt inte överensstämmelsen i deras intressen skapar någon gemenskap, någon nationell för- bindelse och någon politisk organisation bland dem, bildar de inte någon klass. De är därför ur stånd att i sitt eget namn göra sitt klassintresse gällande, vare sig genom parlamentet eller genom ett konvent. De kan inte representera sig själva, de måste representeras.”⁷

Proletariatets, i motsats till bondeklassens, förmåga till självrepresentation och därmed till självfrigörelse, är avgörande för dess ställning som en revolutionär klass och för dess förmåga att skapa ett revolutionärt parti.

Man får emellertid inte blanda samman proletariatets möjlighet att skapa sitt eget parti med empirisk verklighet. Marx var medveten om glappet mellan proletariatet som en klass ”i sig” och proletariatet som en klass ’för sig”,⁸ och den långa väg av kamp som ligger mellan de båda. Inte heller undgick Marx att se de försvagande effekter som det borgerliga konkurrenssamhället har på arbetarklassens organisering och enhet.

”Konkurrens skiljer individer åt, inte bara bourgeoisie utan än mer arbetarna, trots det faktum att den för dem samman. Därför tar det lång tid innan dessa individer kan ena sig... Därför kan endast efter långa strider all den organiserade makt besegras, som står ovan och mot dessa isolerade individer vilka lever i relationer som dagligen reproducerar denna isolering.”⁹

Han erkänner också den borgerliga ideologins makt:

”Den klass som förfogar över de materiella produktionsmedlen förfogar därmed också över de andliga produktionsmedlen så att deras tankar som måste undvara de andliga produktionsmedlen därmed också genomgående är underkastade de förras tankar.”¹⁰

Bildandet av ett arbetarnas politiska parti var därför nödvändigt för att bekämpa dessa kraftfulla tendenser till uppsplittring och för att uppsöka proletariatets oberoende som klass. I själva verket är det så, att Marx ofta antyder att arbetarna inte kan betraktas som en klass i

⁷ Marx, *Louis Bonapartes 18 Brumaire*, Arbetarkultur, Stockholm 1946, s. 141-42

⁸ Marx, *Filosofins elände*, Arbetarkultur, Stockholm 1949, s. 186

⁹ Marx, K./Engels, F., *The German Ideology*, London 1965; s. 78

¹⁰ Marx, K., *Människans frigörelse*, op.cit., s. 151

ordets hela bemärkelse förrän de har skapat sitt eget särskilda parti. Sålunda finner vi i *Kommunistiska Manifestet* att ”proletariatets organisering till klass och därmed till politiskt parti sprängs åter varje ögonblick genom konkurrensen bland arbetarna själv”¹¹ och beslutet från Första Internationals Londonkonferens (1871) att ’proletariatet kan handla som en klass enbart genom att bilda ett särskilt politiskt parti.’¹² Denna grundidé kvarstod som central i både Marx och Engels teori och praktik från mitten av 1840-talet till slutet av deras liv.

2. Kommunisterna och proletärer

Detta för oss ner till de grundläggande problemen i den marxistiska partiteorin. Marxister inser att klasskampen är historiens motor och att ”arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk”.¹³ Samtidigt önskar de skapa ett politiskt parti för att representera de historiska intressena hos klassen som helhet. Hur skall förhållandet vara mellan detta parti och arbetarklassens massa? Marx tog upp problemet i det avsnitt i *Kommunistiska Manifestet* som rubriceras ”Proletärer och kommunister.”

”I vilket förhållande står kommunister till proletariatet i allmänhet? Kommunister utgör intet särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna. De har inga från proletariatet skilda intressen.

De uppställer inga särskilda principer, efter vilka de vill forma den proletära rörelsen.

Kommunisterna skiljer sig från de övriga partierna blott därigenom att de å ena sidan i proletariatets olika nationella strider framhäver de av nationaliteten oberoende, för hela proletariatet gemensamma intressena och gör dem gällande. Och å andra sidan under de olika utvecklingsgrader, som kampen mellan proletariat och bourgeoisie genomgår, städse företräder hela rörelsens intressen. Kommunister är alltså praktiskt den beslutsammaste, alltid framdrivande delen av arbetarpartierna i alla länder, och teoretiskt har de före den övriga massan av proletariatet kommit till insikt om betingelserna för, gången och de allmänna resultaten av den proletära rörelsen.”¹⁴

Dessa få täta och briljanta satser innehåller både embryot till lösningen till problemet med förhållandet mellan klass och parti, och ett antal omfattande riktlinjer som har format den marxistiska rörelsens praktik fram till idag. För det första har den konspiratoriska åsikten om partiets roll som en liten skara äventyrare som handlar å klassens vägnar men skild från den, dömts ut. Likaledes utdömd är den auktoritära uppfattningen om partiet som delar ut order uppifrån och som skall åtlydas av de väsentligen passiva massorna, och den rent propagandistiska sektuppfattningen, att blott och bart predika sina lärosatser i väntan på att resten av världen vinnns över.

Idén om att ledarskapet vinnns på grundval av deltagande i klasskampen i arbetarklassens tjänst slås klart fast och likaså principen om att lyfta fram rörelsens överbryggande mål i arbetarnas ekonomiska och politiska dagskamp. I dessa rader antyds den marxistiska enhetsfrontstrategin¹⁵, inriktningen att arbeta inom fackföreningar, samtidigt som man är medveten om ”trade-unionismens” begränsningar. Även försvaret av de demokratiska rättigheterna antyds, ett försvar samtidigt med en kamp för att överskrida den borgerliga demokratin.

Men, trots all dess betydelse innehåller Marx' formulering helt klara begränsningar och luckor. Den är skriven på en mycket allmängiltig nivå och handlar ingenstans specifikt om den organisationsform som kommunister bör tillägna sig. I själva verket innehåller den ingen klar indikation på vad som menas med ett parti. Det är denna ursprungliga brist på exakthet som ligger bakom den enda satsen i stycket som klart har ogiltigförklarats av efterföljande

¹¹ Marx, K./Engels, F., *Kommunistiska Manifestet*, op.cit., s. 21

¹² Citeras i D. McLellan, *The Thought of Karl Marx*, London 1971, s. 177

¹³ ”Provisional Rules of the First International”, i D. Fernbach (red.), *Karl Marx: The First International and After*, London 1974, s. 82

¹⁴ Marx, K./Engels, F., *Kommunistiska Manifestet*, op.cit., s. 24

¹⁵ Trotskij hänvisade till detta stycke när han argumenterade för en enhetsfront mot fascismen i Tyskland

händelser, nämligen att ”Kommunister utgör intet särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna.”

Detta är meningsfullt som en allmän princip enbart om det uppfattas i snarast identisk betydelse som utsagan ”de har inga från proletarietets intressen skilda intressen”. Inte heller är denna vaghet i användandet av ordet ”parti” ett isolerat fall inskränkt till *Kommunistiska Manifestet*. Genom alla sina arbeten använder Marx begreppet parti på ett varierande sätt. Monty Johnstone har identifierat åtminstone fem ”huvudmodeller”¹⁶ för att hänvisa till sådana vitt skilda fenomen som den extremt breda och lösa Chartiströrelsen, sin egen lilla grupp av medarbetare och anhängare och den allmänt revolutionära saken. Sålunda kunde Marx skriva till Freiligrath att

”(Kommunisternas) förbund liksom Årstidernas Sällskap (Society of Seasons) i Paris och ett hundratal andra bundsförvanter, var enbart en episod i partiets historia, partiet som spontant växer överallt ur det moderna samhällets jordmån... Med benämningen ”parti” menar jag parti i den stora historiska betydelsen av ordet.”¹⁷

Och han kunde skriva till Kugelmann att Pariskommunen var ”vårt Partis mest ärorika företag sedan juniupproret (1848).”¹⁸

På grund av Marx vaghet på den här punkten är det inte möjligt att konstruera eller rekonstruera någon enkel eller systematisk teori om partiet av citat tagna ur sitt sammanhang. Det enda möjliga tillvägagångssättet är att granska den faktiska utvecklingen av Marx politiska aktivitet och att tolka hans olika kommentarer i deras historiska sammanhang.¹⁹

När man gör detta måste ett centralt faktum hela tiden hållas i minnet. Marx brist på en klar definition av det politiska partiet är vare sig en tillfällighet eller en produkt av bristande tankeskärpa. Det avspeglar fastmer det faktum att under en stor del av Marx' liv politiska partier i begreppets nutida mening ännu inte existerade varken för bourgeoisien eller proletariet. Det nutida masspartiet med sitt klart definierade medlemskap, organisation och stadgar är ett färskt fenomen. Det tillkom i första hand för att möta utmaningen från den allmänna rösträtten och den fullt utvecklade borgerliga demokratin, och det förutsatte ett utvecklat kommunikationsnät, massmedia och läskunnighet. Dessförinnan krävde inte det relativt primitiva politiska systemet politiska partier av nutida slag.

Allt som krävdes var antingen lösa och informella föreningar baserade på ett nät av lokala bemärkta personer (vanligtvis jordägare) eller annars små samlingar, på klubbar och i salonger, av inflytelserika intellektuella. Det är orimligt att från Marx förvänta begrepp som går bortom hans tids erfarenheter. Detta är särskilt sant eftersom det är mycket svårare att förutse konkreta organisationsformer än den allmänna ekonomiska och sociala utvecklingen. För syftet att kartlägga utvecklingen av Marx' partibegrepp kan hans politiska liv lämpligen indelas i fyra huvudperioder:

1. 1847-1850, perioden för Kommunister Förbundet;
2. 1850-1864, det långa mellanspelet i klasskampen;
3. 1864-1872, Internationella arbetarassociationer (Första Internationalen);
4. 1873 och framåt, de socialdemokratiska masspartiernas inledningsperiod.

¹⁶ Monty Johnstone, ”Marx and Engels and the Concept of the Party”, *Socialist Register*, 1967, s. 122

¹⁷ Marx till Freiligrath (1860), citeras i D. McLellan, *The Thought of Karl Marx*, op.cit., s. 169

¹⁸ Marx, K./Engels, F., *Brev i urval*, Gidlunds förlag 1972, s. 107

¹⁹ Detta tycker jag i allmänhet verkar vara det mest önskvärda tillvägagångssättet, även om det inte skulle vara, som hos Marx, det enda.

3. Kommunisternas förbund

1846 hade Marx och Engels grundat Kommunistiska korrespondenskommittéerna med bas i Bryssel och de upprätthöll kontakter med Storbritannien, Frankrike och Tyskland. Det var genom dessa kommittéer som de fick kontakt med League of the Just, ett internationellt hemligt sällskap sammansatt i huvudsak av tyska hantverkare. 1847 hade ledarna för League of the Just vunnits över och Marx och Engels inbjöds att gå med. De gick med på detta under förutsättning av att de gamla konspiratoriska organisationsformerna togs bort. League of the Just ändrade sedan sitt namn till League of Communists (Kommunisternas Förbund) och höll en reorganisationskongress som Marx och Engels deltog i. Huvudpunkterna på kongressen var verkställandet av en ”genomgående demokratisk” struktur ”med valda och ständigt avsättbara styrelser” och kampen mot ”all trängtan efter sammansvärjningar.”²⁰ Marx och Engels stred för en vändning mot öppen propaganda för kommunistiska idéer i arbetarklassen. Vi ser genom detta hur 1847 ett antal nyckeltankar för den marxistiska partiteorin sammanföres. För det första proletariats behov av internationell organisering närhelst detta var möjligt. För det andra bandet mellan klasskampen, proletariats självfrigörelse, och behovet av en intern demokratisk organisation, som öppet uttalade sina mål.

Förbundet kallade sig omväxlande ett internationellt samfund och ”Tysklands Kommunistiska Parti”, men i realiteten var det alltför svagt för att vara vare sig en föregångare till Första Internationalen eller ett genuint parti. Det kan knappast med enbart 200-300 medlemmar²¹ utspridda över flera länder ses som mer än ett embryo till ett parti, eller, för att låna ett begrepp från Paris 1968 ”groupuscule”.

Den strategi som man till att börja med antog var att kommunister i största möjliga utsträckning skulle arbeta inom redan existerande rörelser i de olika länderna. I Storbritannien arbetade således Ernest Jones inom Chartisterna och i Frankrike gick förbundets medlemmar med i Ledru-Rollins och Louis Blancs Socialdemokrater. Förbundets svaghet visades omedelbart när det kastades in i resningarna 1848, som ägde rum överallt i Europa. Som Engels noterade, ”de få hundra medlemmarna i Förbundet försvann i den enorma massa som plötsligt hade slungats in i rörelsen.”²² Detta innebär inte att Förbundets medlemmar inte hade något att ge. Tvärtom, som individer spelade de en viktig roll i revolutionens utveckling. Som Stephen Born uttryckte det till Marx ”Förbundet är upplöst – överallt och ingenstans.”²³

Bristen på en kampduglig organisation som bas och en arbetarklass som var både liten och politiskt omogen kombinerat med en extremt revolutionär situation fick Marx att avvika något från den huvudplan som formulerats i *Kommunistiska Manifestet*. I stället för att framträda som en klar företrädare för proletär revolution och representant för ett oberoende arbetarklassparti, tvingades Marx agera genom *Neue Rheinische Zeitung*, en tidning som representerade den radikala demokratins yttersta vänsterflygel, och där arbeta för att driva på den borgerliga revolutionen fram till den punkt där motsägelserna skulle öppnas under dess fötter.

Marx var medveten om de problem som hans position innebar och i april 1849, när den tyska borgerliga radikalismen hade demonstrerat sin oförmåga att bära fram revolutionen, avgick

²⁰ Engels, ”On the History of the Communist League”, i Marx och Engels, *Selected Works*, Vol. II, Moskva 1962, s. 348

²¹ Uttrycket är hämtat ur Monty Johnstone, op.cit.

²² Engels, ”Marx and the Neue Rheinische Zeitung”, i Marx och Engels, *Selected Works*, Vol. II, Moskva 1962, s. 348

²³ Citerat i Franz Mehring, *Karl Marx*, första delen Gidlunds förlag 1971, s. 237 (på marxistarkivet: [Karl Marx - hans livs historia. Del 1](#))

han och hans medarbetare Wolff, Schapper och Becker från Rhenlandets distriktskommitté för Demokratiska Samfundet.

”Vi anser att de demokratiska föreningarnas nuvarande organisation omfattar alltför många heterogena element för att en ändamålsenlig verksamhet skall vara möjlig. Vi är fastmer av den åsikten att en intimare förbindelse av arbetarföreningarna är att föredra, då dessa består av lika element.”²⁴

Från och med detta blev kampen för en arbetarklassens självständiga politiska organisering central för marxismens teori och praktik.

Den tyska revolutionens snabba sammanbrott förhindrade det omedelbara praktiska genomförandet av detta synsätt, men under hösten 1849 nybildade Marx, nu i exil i London, Kommunisternas Förbunds Centralkommitté och påbörjade reorganiseringen i Tyskland, denna gång med nödvändighet som ett hemligt centraliserat parti. I mars 1850 summerar Marx periodens erfarenheter och de organisatoriska lärdomar som kunde dras ur dessa i Adress från Kommunisternas Förbunds Centralkommitté (vanligt känt som Marsadressen):

”Samtidigt förslappades avsevärt Förbundets tidigare starka organisation. En stor del av de medlemmar som direkt hade deltagit i den revolutionära rörelsen trodde att tiden för hemliga sällskap var förbi och att det var tillräckligt med enbart offentlig verksamhet. De enskilda samfunden och grupperna tillät att deras förbindelser med Centralkommittén blev uppluckrade och gradvis slumrade in. Som följd av detta förlorade arbetarpartiet sitt enda säkra fotfäste, medan det demokratiska partiet, småborgarnas parti, blev mer och mer organiserat i Tyskland. Arbetarpartiet förblev i de bästa fall organiserat på enskilda platser för lokala syften och blev således i den allmänna rörelsen helt underordnade de småborgerliga demokraternas dominans och ledarskap. Det måste bli ett slut på detta, arbetarnas självständighet måste återupprättas... Återupprättandet kan endast utföras av en emissarie (hemligt sändebud, ö.a) och Centralkommittén anser att det är ytterst viktigt att emissarien sänds ut exakt vid denna tidpunkt då en ny revolution förestår och då arbetarpartiet därför måste handla på största möjliga organiserade enhälliga och självständiga sätt om det inte åter skall utnyttjas och tas på släp av bourgeoisien som 1848.”²⁵

I vissa avseenden är det i Marsadressen som Marx kommer närmast Lenins konception om ett avantgardeparti (även om det naturligtvis fortfarande finns avgörande skillnader). Förklaringen till dessa organisationsförslag ligger i att de är produkten av det mest direkta deltagande i revolutionär handling som Marx någonsin var med om, och att de var avsedda som en vägledning till handling i en situation där det antogs att ”en ny revolution var förestående”.

Planen att göra Förbundets organisation fastare och stärka dess självständighet står inte för sig själv som ett isolerat organisatoriskt påfund, utan är en samordnad del i ett perspektiv av dynamiskt revolutionärt handlande, där arbetarklassen skall ta på sig ledarskapet för den demokratiska revolutionen och driva den i socialistisk riktning.

”Vid sidan av de nya officiella regeringarna måste de samtidigt upprätta sina egna arbetarregeringar, antingen i form av kommunala kommittéer eller kommunalråd eller i form av arbetarföreningar eller arbetarråd... Under inga förväningar får vapen och ammunition lämnas över; varje försök till avvärning måste omintetgöras om nödvändigt med våld. Krossandet av de borgerliga demokraternas inflytande på arbetarna, arbetarnas omedelbara självständiga och väpnade organisering, frambringandet av svårast möjliga och mest komprometterande betingelser för den borgerliga demokratins oundvikliga, kortvariga herravälde – dessa är huvudpunkterna som proletariatet och i och med detta Förbundet måste hålla ögonen på under och efter det förestående upproret.”²⁶

²⁴ Citerat i *ibid.*, s. 279

²⁵ ”The March Adress”, i Marx och Engels, *Selected Works*, Vol. I, op.cit., s. 106-107

²⁶ *ibid.*, s. 112

Likheten mellan Marx' partibegrepp på denna punkt och Lenins, femtio eller flera år senare, härrör således till stor del från paralleller i deras belägenhet. Det är ingen tillfällighet att det var från Marsadressen som Trotskij härledde sin teori om den permanenta revolutionen och att det är ur Marx och Engels skriftställning från denna period som Lenin oftast citerar när han söker stöd i texterna för bolsjevikernas taktik i de två ryska revolutionerna. Men Marx gjorde aldrig någon fetisch av någon särskild organisationsform och verkligen inte av något särskilt parti. Hans inställning förändrades med förhållandena.

När det under sommaren 1850 blev klart att det perspektiv som Adressens organisationsplaner grundats på var felaktigt, och att det inte skulle bli något tidigt utbrott på revolutionen övergav Marx följaktligen snabbt sina förslag. Nästan oundvikligt ledde detta till en splittring i Förbundets Centralkommitté mellan de som uppfattade att revolutionen var på tillbakagång och de som vägrade att inse verkligheten. Den sistnämnda fraktionen ledd av Willich och Schapper ville påskynda revolutionen med konstlade medel och blev inblandade i allehanda äventyrliga emigrantkomplotter såsom en väpnad invasion av Tyskland. Denna splittring satte på ett effektivt sätt punkt för Kommunisternas Förbund som en meningsfull organisation, och fastän ett försök gjordes att rädda den genom att överföra Centralkommittén till Köln utträdde Marx snart och strax därefter var själva Förbundet upplöst.

4. Åren av tillbakagång

Nu började Marx en period i sitt liv då han nästan helt, bortsett från nödvändigheten att förtjäna uppehållet, ägnade sig åt sin ekonomiska forskning. Han summerade sitt perspektiv inför de kommande åren i den sista utgåvan av *Neue Rheinische Zeitung* som utkom i november 1850:

”Med den allmänna högkonjunktur i vilken det borgerliga samhällets produktivkrafter utvecklats sig så yppigt som det överhuvud är möjligt inom det borgerliga samhället, kan det inte bli tal om någon verklig revolution... En ny revolution är möjlig endast i samband med en ny kris. Men den är också lika säker som denna.”²⁷

Emigrantkretsar har alltid varit ökända för småkäbbel, skandaler och inbördes tvister. Därför blev det nödvändigt för Marx' psykologiska överlevnad och för framgången av hans teoretiska arbete, att dra sig tillbaka från denna påfrestande miljö. Marx och Engels hälsade denna vilopaus från partipolitiserandet med djupt kända suckar av lättnad.

”Jag trivs bra med den offentliga isolering som vi två, du och jag, befinner oss i för närvarande”, skrev Marx till Engels. ”Den motsvarar helt vår ställning och våra principer.”²⁸

På detta svarade Engels:

”Vi har nu äntligen för första gången på länge – tillfälle att visa att vi inte behöver någon popularitet, något understöd av vilket parti det vara månne i vilket land som helst och att vår ståndpunkt är helt oberoende av sådant strunt.”²⁹

Franz Mehring varnar för att ta dessa rättframma och privata anmärkningar alltför allvarligt.³⁰ Men somliga kommentatorer, f.a. Bertram D. Wolfe³¹ och Shlomo Avineri³² har försökt framlägga dem som att de är Marx' ”sanna” åsikter om partiet. Men detta försök innebär att rycka dessa uttryck för irritation ur både deras allmänna historiska och omedelbara

²⁷ Citerat i Franz Mehring, op.cit., s. 307-308

²⁸ Marx till Engels, 11 februari 1851, citeras i Bertram D. Wolfe, *Marxism: 100 Years in the Life of a Doctrine*, London, 1967, s. 196

²⁹ Engels till Marx, 13 februari 1851, citeras i ibid., s. 196

³⁰ Franz Mehring, op.cit., s. 209

³¹ Bertram Wolfe, op.cit., s. 209

³² Shlomo Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge 1969 s. 255

sammanhang (dvs., deras karaktär av privata brev mellan nära vänner),³³ och ställa dem mot uttalanden som är klart mer övervägda och övertänkta och skrivna för offentlig konsumtion. Bokstavigt kan dessa och andra kommentarer från Marx och m motstånd mot varje politiskt handlande, är uppenbart löjligt. Till och med under femtio- och sextiotalen när Marx var som mest uppslukad av författandet av *Kapitalet*, fortsatte han att bidra till chartistpressen och med att hålla ett vakande öga på Ernest Jones som 1857 sade han skulle "bilda ett parti som han måste gå ut i fabriksdistrikten för."³⁴

Vilka var då de väsentliga faktorer som medförde Marx tolvåriga frånvaro från politiken?

För det första fanns där som redan antytts hans åsikt att det borgerliga samhället hade kommit in i en utdragen stabiliserings- och expansionsperiod.

För det andra fanns den stora vikt han lade vid sitt teoretiska arbete. När en tysk emigrant i New York gjorde närmanden för att återuppliva Kommunisternas förbund, genmålde Marx

"(Jag) är djupt övertygad om att mitt teoretiska arbete ger arbetarklassen större fördelar än att delta i organisationer vars tid redan är förbi."³⁵

För det t("Jag)finns där en stor klyfta som skiljde Marx konception av den revolutionära rörelsen från den överväldigande majoritetens av de dåvarande revolutionärerna.

Eftersom klasskampen var den drivande kraften för Marx och hans mål var arbetarklassens frigörelse av egen kraft, så var partiets uppgift att leda och tjäna proletariatet i dess strider och inte att uppställa några särskilda principer, efter vilka vill forma "den proletära rörelsen". Den revolutionära rörelsen dominerades emellertid av helt främmande uppfattningar och traditioner. Tidens rådande riktningar var antingen efterdyningar från den franska revolutionens konspiratoriska jakobinistiska tradition eller kom från småborgerliga utopiska socialister som trodde, på att försona kapitalet och arbetarna utifrån deras egna upplysta ideal.

Båda var lika elitistiska i sin inställning till arbetarklassen, de förra då de ville handla bakom ryggen på klassen och på dess vägnar, de senare genom att begära att klassen skulle förhålla sig passiv intill dess att alla godhjärtade människor låtit sig övertalas av förnufts krafter. Marx hade sedan länge förkastat dessa ståndpunkter och han var beredd att ta strid mot dem i sammanhang med en levande arbetarklass-rörelse. Men utanför ett sådant sammanhang, i oansenliga och ovidkommande samfund och sällskap, ansåg han att det var bortkastad tid att på något sätt bli indragen i den.

5. Första internationalen – praktik och teori

Det som slutligen fick Marx ur hans självpåtaga isolering var en inbjudan till mötet där Internationella arbetarassociationen grundades. Det hölls i St. Martins Hall den 26 september 1864. Internationalen var vare sig grundad av Marx eller inspirerad av marxismen. Snarare var det så att den växte fram ur den allmänna stegringen av den europeiska arbetarklassens ekonomiska kamp och arbetarklassens intresse för sådana internationella frågor som stöd till nord-statssidan i Amerikanska inbördeskriget, frågan om polskt oberoende och Italiens enande. Ett av Internationalens viktigaste praktiska aktiviteter var att hindra användandet av invandrad arbetskraft som strejkbrytare. Det omedelbara initiativet till mötet i St. Martins Hall kom från fackföreningsmedlemmar i London och Paris. Men det var just denna äkthet och omedelbarhet som attraherade Marx. Han skrev till Engels:

³³ Även en hastig blick på Marx-Engels brevväxling avslöjar att de tack vare de djupa vänskapsband och det samförstånd mellan dem, använder sig av all slags överilade och upprörande uttryck som de aldrig skulle ha drömt om att yttra i offentliga uttalanden

³⁴ Marx till Engels, 25 november 1857, i Marx and Engels, *Selected Correspondence* Moskva 1965, s. 99

³⁵ Citeras i Bertram D. Wolfe, op.cit., s. 1200

”Jag visste att den här gången var det äkta 'krafter' som var inblandade både från London och Paris och jag beslöt därför att bortse från min vanliga stående regel att betacka mig för sådana inbjudningar för de arbetande klasserna håller uppenbarligen på att komma till liv igen.”³⁶

Oundvikligen hade dessa positiva drag sina negativa sidor som bestod i en extrem teoretisk och politisk heterogenitet samt förvirring. Bland dem som deltog i Internationalen fanns anhängare till Mazzini vilka väsentligen var italienska nationalister, franska proudhonister som ville försona kapital och arbete, Owenister såsom Webster som motsatte sig strejker, samt hemliga sällskap till det yttre i frimurarskepnad som ”the Philadelphians”.³⁷ För att kunna arbeta i denna formlösa massa var Marx tvungen att verka med stor känslighet och en icke liten mängd manövrerande.³⁸ Efter det att han intrigerat sig till arbetet att sätta upp Internationalens stadgar och lyckats med att smyga in sin Inauguraladress krävdes en hel del kompromisser för att undvika att andra deltagare skulle stötas bort.³⁹

”Det blev mycket svårt att utforma sakerna så att vår uppfattning framkom på ett sådant sätt att den var godtagbar för arbetarrörelsens nuvarande ståndpunkt. Om några veckor kommer sanna människor att hålla möten för rösträtten med Bright och Cobden. Det kommer att ta tid innan den återuppväckta rörelsen tillåter det gamla djärva språkbruket. Det kommer att bli nödvändigt att vara *fortiter in re, suaviter in modo* (stark i sak, behaglig i sättet)”⁴⁰

Marx metod var att betona rörelsens klasskaraktär och dess internationalism, med tyngdpunkt på det då populära temat självemancipation⁴¹ utan att vara särskilt noggrann beträffande revolutionära mål eller medel. Stadgarna fastslår sålunda att arbetarklassens frigörelse måste vara arbetarklassens eget verk, och att

”arbetarklassens ekonomiska frigörelse är därför viktiga mål till vilket varje politisk rörelse borde vara underordnad som medel”; och ”arbetarklassens frigörelse är varken en lokal eller en nationell, utan en social uppgift som omfattar alla länder där den moderna sociala ordningen härskar.”⁴²

Men de (stadgarna) nämner inte kollektiviseringen av produktionsmedlen (vilket skulle ha upprört Proudhonisterna) eller revolution (vilket skulle ha skrämt de engelska fackföreningsdeltagarna). Strategin fungerade mycket väl. Internationalen undvek att bli, för att tala med Mehring, ”en liten kropp med ett stort huvud”,⁴³ men samtidigt upprättade gradvis Marx, i kraft av sin överlägsna helhetssyn på rörelsen sin intellektuella hegemoni över Centralrådet. Allteftersom Internationalen växte i styrka, speciellt gynnades av den våg av strejker som påskyndades av den ekonomiska krisen 1866-67, övertalade Marx de påföljande kongresserna om att anta en alltmer socialistisk politik. Lausannekongressen (1867) antog resolutionen: ”Arbetarnas sociala befrielse är oskiljbar från deras politiska befrielse”.⁴⁴ Brysselkongressen 1868 såg proudhonisternas nederlag i fråga om kollektivt ägande av mark, järnvägar, gruvor och skogar och Londonkongressen (1871) beslöt att lägga följande sats till stadgarna:

”I sin kamp mot de besuttna klassernas kollektiva makt kan proletariatet handla som klass enbart genom att konstituera sig i ett avgränsat politiskt parti i motsättning till alla de gamla partierna som bildats av de besuttna klasserna. Detta att proletariatet konstituerar sig i ett politiskt parti är ound-

³⁶ Marx till Engels, 4 november 1864, i Marx and Engels, *Selected Correspondence*, op.cit., s. 146

³⁷ Det var som svar till Medborgare Weston som Marx skrev den berömda pamfletten *Lön, pris och profit*

³⁸ Se Boris I. Nicolaevsky, ”Secret Societies and the First International” i Milorad Drachovitch (red.), *The Revolutionary Internationals 1863-1943*, London 1966

³⁹ Marx och Engels, 4 november 1864, i Marx och Engels, *Selected Correspondence*, op.cit., s. 148

⁴⁰ *ibid.*, s. 149

⁴¹ Se Hal Draper, op.cit.

⁴² ”Provisional Rules of the First International”, i D. Fernbach (red.), *Karl Marx: The First International and After*, op.cit., s. 388

⁴³ Citeras i *ibid.*, s. 269

⁴⁴ *ibid.*

gängligt för att tillförsäkra den sociala revolutionens seger och dess yttersta mål: avskaffandet av klasserna.”⁴⁵

Men trots dessa framsteg förblev Internationalen en blandning av alltför många divergerande riktningar för att den skulle kunna vara något som överhuvudtaget liknade ett internationellt kommunistiskt parti och inte heller försökte Marx någonsin få den att anta en sådan konception. Snarare accepterade han att Internationalen inte kunde bli något mer än en bred federation bestående av arbetarorganisationer och partier i olika länder och att den skulle ”låta varje sektion fritt skapa sitt eget teoretiska program”.⁴⁶

Själva denna löslighet, som var Internationalens styrka i det att den möjliggjorde för Marx att hålla samman de olika fraktionerna och samtidigt ge allmän vägledning, var samtidigt dess svaghet i det att den gjorde Internationalen till ett lätt mål för infiltration från Mikhail Bakunin som under täckmantel av International Alliance of Socialist Democracy gick in i Internationalen 1868. Det visade sig vara en viktig orsak till dess slutliga sammanbrott. Bakunin var en romantisk äventyrare och konspiratör snarare än teoretiker. Det program han lade fram var naivt och förvirrat. Han förde fram ”klassernas jämlikhet” statens omedelbara avskaffande, avskaffandet av arvsrätten som rörelsens huvudkrav, och framförallt total avhållsamhet från politik. Marx betraktade dessa idéer med avsky – ”ett sammelsurium ytligt hopskrapat från högern och från vänstern... ABC-bok... den mischmasch han tillagat av delar från Proudhon, Saiht-Simon och andra”.⁴⁷ – Men han förnekade inte anarkisterna rätten att tala för sin sak i Internationalen. Det var en tvist, inte om läror, utan om vilken slags organisation Internationalen skulle vara, som låg till grund för den skadliga konflikten mellan Marx och Bakunin. Bakunin lät en kampanj gå av stapeln mot Centralrådets ”auktoritarism” där han utnyttjade de talrika spänningarna och oenigheterna i Internationalen. Kampanjen var beräknad att samla det mångfaldiga missnöje som fanns kring Centralrådet. Men inom ramen för denna ”auktoritarism” försökte Bakunin förverkliga den ”kollektiva och osynliga diktatur” som inte valts av någon vilken fanns i hans egna hemliga sällskap och konspirationer.⁴⁸ Den verkliga stridsfrågan var, som Monty Johnstone säger,

”huruvida Internationalen skulle fungera som en allmän demokratisk organisation i enlighet med stadgar och program som beslutats på dess kongresser, eller huruvida den skulle tillåta Bakunin att *förlama dess verksamhet genom hemliga intriger* och tillåta federationer och sektioner att vägra godkänna de kongressbeslut som de var oense med”.⁴⁹

Bakunins agerande kom att få en betydelse den fick på grund av att det sammanföll med den andra huvudorsaken till Internationalens fränfalle, Pariskommunen. Marx' passionerade försvar av Kommunen i *Inbördeskriget i Frankrike* ledde till Internationalens identifiering med Kommunen och härav till en massiv ”röd-skräck” och häxjakt mot Internationalen över hela Europa. På samma gång skadades oundvikligen den tunna enhet som Internationalen var grundad på, av den sociala revolutionens framträdande i verkligheten och den påföljande klarhet med vilken politiska frågor ställdes.

För att hantera den här situationen begärde och fick Marx av Londonkonferensen ökad makt åt Centralrådet men detta drev i sin tur över de som kände sig förnärmade över Centralrådets ”inblandning” till Bakunins ”anti-autoritära” läger. Det är tydligt att Marx 1872 hade beslutat sig för att Internationalens tid var förbi (fastän han inte brydde sig om att säga så offentligt). Samtidigt var han fast besluten om att den inte skulle få falla i konspiratörernas händer, vare sig i bakunisternas eller blanquisternas. Dessa skulle kompromettera Internationalens positiva

⁴⁵ Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. I, op.cit., s. 388

⁴⁶ Citeras i Monty Johnstone, op. cit, s. 131

⁴⁷ Marx, Engels, Lenin, *Anarchism and Anarcho-Syndicalism*, Moskva 1972, s. 56

⁴⁸ Bakunin till Richard, 1 april 1870, citeras i Monty Johnstone, op.cit., s. 134

⁴⁹ Monty Johnstone, op.cit., s. 134

arbete med meningslösa äventyrligheter. Marx uppnådde dessa mål vid Haagkongressen genom att säkra Bakunins uteslutning (på ganska tvivelaktig grund)⁵⁰ och genom att få Internationalens huvudort överförd till Amerika där den stillsamt avled 1876.

Internationella arbetarassociationen var otvivelaktigt det viktigaste praktiskt politiska arbetet i Marx' liv. Den gav stor kraft åt rörelsens utveckling överallt. Den skapade en mycket mer utbredd medvetenhet om åtminstone en del av Marx' grundprinciper än som någonsin existerat tidigare. Framförallt etablerade den internationalismens och den internationella organisationens tradition i den socialistiska arbetarrörelsens hjärta. Detta var stora framsteg, men det var också klart att Internationalen bar på fröet till sitt sönderfall redan vid sitt bildande. Det är därför nödvändigt att vid bedömningen av Marx' partibegrepp att undersöka de starka och svaga sidorna hos de teoretiska tankar som låg bakom hans arbete under den här perioden.

Eftersom partiet hos Marx alltid betraktades i relation till arbetarklassen och arbetarklassen först och främst definieras genom sin ekonomiska ställning, så var det väsentligaste teoretiska problemet arten av förhållandet mellan ekonomi och politik och specifikt förhållandet mellan arbetarklassens ekonomiska kamp och utvecklingen av dess politiska medvetenhet och organisering. Det finns allehanda texter från den perioden som visar att Marx i huvudsak hade uppfattningen att politisk medvetenhet stiger spontant ur arbetarnas ekonomiska omständigheter och kamp. Sålunda sade Marx i ett tal till en delegation tyska fackföreningsmedlemmar 1869:

”Fackföreningarna är socialismens skola. Det är i fackföreningarna som arbetare utbildar sig och blir socialister därför att kampen mot kapitalet äger rum mitt framför ögonen på dem och dagligen... den stora massan av arbetare oavsett vilket parti de tillhör har omsider förstått att deras materiella situation måste bli bättre. Men när väl arbetarens materiella situation har blivit bättre så kan han ägna sig åt sina barns utbildning. Hans hustru och barn behöver inte gå till fabriken. Han kan för egen del utveckla sitt sinne mer, se efter sin kropp bättre och han blir socialist utan att märka det”.⁵¹

Fastän en del av de mer extrema påståendena här inte behöver tas alltför bokstavligt så upprepade Marx väsentligen samma teoretiska syn i en nyckelpassage i ett brev till F. Bolte 1871:

” ... Det yttersta målet för arbetarklassen som politisk rörelse är naturligtvis ett övertagande av den politiska makten, och för att man skall kunna möjliggöra detta krävs självfallet att man i en viss utsträckning förmått organisera sina styrkor under den ekonomiska kraftmätningen.

Å andra sidan måste dock varje försök av proletariatet att som *klass* vända sig emot de härskande klasserna och försöka tvinga dessa att styra i en annan riktning karakteriseras som en *politisk manifestation*. Om exempelvis arbetarna vid en viss fabrik eller inom en viss bransch genom strejker försöker genomdriva en förkortning av arbetsdagen – då är detta en rent *ekonomisk* handling. Varje försök att skapa en ny *lag* i den riktningen är däremot en *politisk* handling. Ur arbetarnas olika åtgärder i den ekonomiska kampen växer på detta sätt en politisk rörelse fram – en klassrörelse, som söker genomdriva sina intressen i en allmän form av socialt omskapande kraft”.⁵²

Styrkan i Marx' uppfattning ligger i dess materialism, dess tonvikt vid att lära genom erfarenhet och kamp. Dess svaghet ligger i den ekonomiska determinismen och dess optimistiska utvecklingstro (evolutionism). Historien har framvisat inte enbart en utvecklingsprocess som Marx skisserat utan även en hel räckta motverkande krafter som

⁵⁰ Marx uppnådde Bakunins uteslutning, inte på en politisk grund utan genom att göra honom delaktig i den bedragna ryska konspiratören Netjajev, och genom att anklaga honom för att ha lurat Marx med anledning av 300 rubel för översättningen av *Kapitalet*.

⁵¹ Citeras i D. McLellan, op.cit., s. 175-176

⁵² Marx till Bolt; 25 november 1871 i Marx-Engels, *Brev i urval*, op.cit., s. 112

fungerar som hinder för övergången från fackligt medvetande till socialistisk medvetande. Framförallt undervärderade Marx allvarligt både den förmåga som de ekonomiska förbättringarna inklusive de som uppnåtts genom kamp hade att fungera som smärtstillande och inte stimulerande medel till kamp och den borgerliga ideologins grepp över proletariatet och följaktligen dess förmåga att splittra upp och smula sönder rörelsen. 1890 kommenterade Engels:

”Ungdomen har stundom i någon mån överbetonat den ekonomiska sidans betydelse och Marx och jag har förvisso också vår del av skulden till att så har skett. Eftersom huvudprincipen förnekades av våra motståndare, blev vi tvungna att inpränta den med sådant eftertryck att de andra momenten i denna växelverkan inte alltid behandlades med tillräcklig utförlighet”.⁵³

Frågan om den socialistiska medvetenhetens utveckling är en där Marx är mest skyldig till att överbetona ”huvudprincipen” på bekostnad av ”de andra momenten i denna växelverkan”.

Det var på denna överförenklade och överoptimistiska syn på arbetarklassens övergång från ”klass i sig”, till ”klass för sig” som Marx baserade sina tankar om organisering och sin aktivitet i Internationalen. För Marx var huvudproblemet att grunda en politisk organisation baserad på klasskampens idé, som omfattande breda skikt av arbetare. När detta var uppnått trodde han att organisationen skulle utveckla sig i revolutionär riktning av sig själv.

Det finns därför ett starkt fatalistiskt element i Marx' inställning till partiets formering. Kampen mellan idéer och tendenser inom arbetarklassrörelsen skulle redas ut i enlighet med hur arbetarnas klassträvanden hävdade sig. Det grundläggande problemet var att Marx underlät att begripa möjligheten av att arbetarklassens politiska reformism (det vill säga det vi idag kallar socialdemokrati eller labour) skulle kunna få ett allvarligt grepp över rörelsen på ett sådant sätt att den inte på ett enkelt sätt skulle kunna omforma sig eller bereda väg för revolutionär handling när dess tid var förbi, utan att den skulle kunna utgöra ett väsentligt hinder som spärrar vägen till revolutionen. Eftersom han inte såg faran såg han inte medlet att bekämpa den - att skapa ett relativt smalt och disciplinerat förtruppparti.

6. Socialdemokratin och problemet med reformismen

Från 1872 och framåt var Marx och Engels aldrig mer igen direkt involverade i, eller medlemmar i någon organisation eller något parti, men de ansåg sig icke desto mindre ha ”särställning som representanter för den internationella socialismen”,⁵⁴ och i egenskap av detta delade de ut råd till socialister över hela världen. Det var i stort sett Engels snarare än Marx som var aktiv i denna roll. Marx' hälsa var i avtagande och han koncentrerade sig på sin forskning. Men det tycks rimligt, åtminstone på det här området, att betrakta Engels' åsikter som i stort sett representativa för Marx.

Det viktigaste fenomen under denna period var uppkomsten av socialdemokratiska arbetarpartier i ett antal länder, framförallt i Tyskland. Dessa organisationer förenade ett öppet socialistiskt program med en massanslutning i arbetarklassen. Åsynen av denna utveckling, förenat med erfarenheterna från Internationalen, tycks ha lett till en viss omvärdering eller åtminstone en ändring av betoningen i Marx' och Engels' åsikter. Vi finner således att Engels 1873 varnar Bebel för att

”inte låta sig vilseledas av skrikande efter enighet... Ett parti kan visa sin förmåga att segra genom att låta sig splittras utan att detta blir katastrofalt för partiet”⁵⁵

och att han 1874 förutsade till Sorge att

⁵³ Engels till Bloch, 21-22 september 1890 i *ibid.*, s. 191

⁵⁴ Engels till Bernstein, 27 februari–mars 1883, i *ibid.*, s. 161

⁵⁵ Engels till Bebel, 21 juni 1873, *ibid.*, s. 125-127

”den nya internationalen – om några år har verkan av Marx” skrifter blivit ännu mer skönjbar – kommer att bli helt kommunistisk och i alla avseenden bygga på våra principer.”⁵⁶

För Storbritannien och Förenta Staternas del, där det fanns mycket starka arbetarklasser, men där arbetarna politiskt var underordnade de härskande klassernas partier och de socialistiska strömningarna var ytterligt svaga, fortsatte Marx och Engels sin gamla linje att förespråka bildandet av breda oberoende arbetarpartier utan att oroa sig för programmet eller den teoretiska grunden. Engels skrev en serie artiklar med denna innebörd i *The Labour Standard* 1881, där han gjorde gällande att ”vid sidan av, eller överordnat fackföreningarna för de olika branscherna, måste en allmän sammanslutning uppstå, en politisk organisation för arbetarklassen som helhet”.⁵⁷ Med detta förutsade han det sätt som Labourpartiet skulle uppkomma på. 1893 uppmanade han alla socialister att gå in i Independent Labour Party. Med avseende på Amerika argumenterade Engels:

”Det viktiga är att få arbetarklassen att röra sig *som klass*. När väl detta är uppnått kommer de snart att finna den rätta riktningen... Att vänta sig att amerikanerna skulle börja med hela den teoretiska medvetenhet som utarbetats i äldre industriländer är att vänta sig det omöjliga... En eller annan miljon arbetarröster på ett bona fidearbetarparti (bona fide=god tro ö.a) nästa november är för närvarande värda oändligt mer än hundra tusen röster på ett politiskt perfekt program... Men vad det än vara månede som skulle kunna försena eller förhindra denna nationella konsolidering av ett arbetarparti, det kvittar på vilket program, så skulle jag anse det vara ett stort misstag”.⁵⁸

Men när det gällde Frankrike och Tyskland, där rörelsen var mycket mer utvecklad, var Marx och Engels inställning annorlunda. Här såg de för första gången möjligheten att det skulle kunna bildas verkliga marxistiska partier i form av Parti Ouvrier Francais och det tyska SDAP. För att kunna förverkliga denna möjlighet, så ägnade de särskild uppmärksamhet åt teori- och programfrågor. Således när det franska partiet 1892 splittrades mellan marxisterna, ledda av Guesde och Lafargue, och ”possibilisterna” ledda av Malon och Brousse (anarkister som blivit reformister), välkomnade Engels händelsen som ”oundviklig” och ”en ”god sak” Han hävdade att detta ”s.k. parti” (possibilisterna) saknade ”varje rätt att kalla sig arbetarparti - men inte nog med det: avsaknaden av ett egentligt program gör dessutom att inte ens beteckningen 'parti' har någon täckning nu längre”.⁵⁹ Han kommenterade ”det förefaller som om arbetarpartierna i de större länderna måste vidareutvecklas genom inre stridigheter - i enlighet med den dialektiska utvecklingens allmänna lagar”.⁶⁰ Men framförallt var det i behandlingen av den tyska socialdemokratin som Marx och Engels upprätthöll den högsta nivån av teoretisk stringens.

När SDAP 1875 förenades med det Lassalleanska ADAU och bildade Tyska Socialdemokratiska Partier (SADP senare SPD) vände sig Marx och Engels mot detta drag som ”ett förhastat drag från vår sida”⁶¹ och därför att det innebar teoretiska eftergifter. Marx utsatte omedelbart föreningsprogrammet för en förödande kritik, där han inte bara avslöjade den reaktionära innebörden av lassalleanska formuleringar som ”den järnhårda lönelagen”, ”lika rätt till arbetets oavkortade avkastning”, och ”kooperativa produktionsföretag med statlig hjälp”; utan att han tog också upp hela frågan om statens klassnatur i motsats till skallet efter en ”fri folkstat”.⁶² Han fördömde programmet för dess brist på internationalism och han

⁵⁶ Engels till Sorge, 12-17 september, *ibid.*, s. 129

⁵⁷ Engels, ”Trade Unions II”, *The Labour Standard*, 4 juni 1889, i W.O. Henderson (red.), *Engels Selected Writings*, London 1967, s. 109

⁵⁸ Engels till F.K. Wischnewstzky, 28 december 1886 i Marx och Engels, *Selected Correspondence*, op.cit., s. 398-99

⁵⁹ Engels till Bernstein, Marx-Engels, *Brev i urval*, op.cit., s. 157

⁶⁰ *ibid.*, s. 158

⁶¹ Engels till Bebel, 12 oktober 1875, *ibid.*, s. 137

⁶² Marx, *Kritik av Gotha-programmet*, Arbetarkulturs förlag, Stockholm 1945

beklagade att det inte fanns något i de politiska kraven som gick utöver ”den gamla välbekanta demokratiska litanian: allmän rösträtt, direkt lagstiftning, folkrätt (folkligt förankrad rättsskipning), folkförsvar osv.”⁶³ 1877 genomförde Engels det stora projektet att skriva *Anti-Dühring*, i syfte att bevara marxismens hegemoni inom den tyska rörelsen, och 1879 sände Marx och Engels ett ”Cirkulärbrev” till ledarna inom partiet där de i starkast möjliga ordalag protesterade mot uppkomsten av icke-proletära tendenser inom partiet. Dessa avvisade klasskampen och som följd av detta partiets klassnatur och de ”förklarade öppet att arbetarna är alltför obildade för att kunna frigöra sig själva och måste befrias uppifrån av filantropiska storborgare och småborgare”.⁶⁴ 1879 invände de också mot ”Liebknechts olägliga svaghet i riksdagen”⁶⁵ inför Bismarcks anti-socialistlag och mot det opportunistiska stödet från SAPD:S riksdagsgrupp till Bismarcks politik när det gällde protektionistiska tullar. Som svar på detta agerande förkunnade Marx att ”de är redan så mycket påverkade av den parlamentariska idiotin att de tror att de står över all kritik”.⁶⁶

Men man får inte låta sig bedras av denna strida ström av kritik. Den återspeglade inte fiendskap till den tyska socialdemokratin, utan Marx' och Engels utomordentliga intresse för och bekymmer om den organisation som de upprepade gånger kallar ”vårt parti.” Trots deras våldsamma attacker på alla öppna yttringar av reformism och kapitulation inför den borgerliga demokratin, så förblev Marx och Engels fästa vid det tyska partiet med ”en attityd av solidaritet”.⁶⁷ Och så blev detta med deras välsignelse *modellen* av ett marxistiskt parti för resten av världen. Det som Marx och Engels undgick att begripa var att huvudfaran inte låg i vad partiet sade, utan i vad det gjorde, vad det väsentligen var. Några få år senare kom detta problem i rampljuset genom den såkallade ”revisionismdebatten”, då Bernstein krävde att partiet skulle anta en klart reformistiskt ståndpunkt. I ett mycket klarsynt brev skrev den bayeska socialisten Ignaz Auer till Bernstein:

”Min käre Ede man beslutar inte formellt att göra vad Du begär, man säger inte, man *gör* det. Allt vårt handlande– till och med under den skamliga anti-socialistlagen – var ett socialdemokratiskt reformpartis handlande. Något annat kan inte ett parti, som räknar med massorna, vara.”⁶⁸

Roten till problemet låg i uppfattningen om förhållandet mellan partiet och arbetarklassen. En uppfattning som vare sig Marx eller Engels någonsin klart utmanat, dvs. uppfattningen om ett parti som stadigt och lugnt expanderar och organiserar allt större delar av proletariatet, tills det till sist omfattar den överväldigande majoriteten.

Som Chris Harman har skrivit: ”Det som är det centrala för socialdemokraten är att partiet *representerar* klassen”.⁶⁹

Om partiet representerar klassen, då måste det inom sig innehålla de olika riktningar som finns inom klassen, och Marx och Engels accepterade detta, även om de kämpade för att marxismen skulle vara rådande. Således skrev Engels 1890:

”Partiet är så stort att det är en nödvändighet med absolut debattfrihet inom partiet... Landets största parti kan inte leva utan att alla åsiktsriktningar inom det helt får komma till uttryck.”⁷⁰

Om partiet representerar hela klassen under en period av kapitalistisk expansion och stabilitet, så massan av arbetarklassen är reformistisk, då måste partiet också vara reformistiskt, även

⁶³ *ibid.*, s. 30

⁶⁴ Marx-Engels, *Brev i urval*, op.cit., s. 155

⁶⁵ Engels till Bekker, 1 juli 1879, i Marx Engels *Selected Correspondence*, op.cit., s. 328

⁶⁶ Marx till Sorge, 19 september 1879, *ibid.*, s. 328

⁶⁷ Marx till Engels till Bebel, Liebknecht, Bracke och andra, *Brev i urval*, op.cit., s. 155

⁶⁸ Citeras i James Joll, *The Second International*, London 1968, s. 94

⁶⁹ Chris Harman, ”Party and Class” i Duncan Hallas et al., *Party and Class*, London, s. 50

⁷⁰ Engels till Sorge, 9 augusti 1890, citeras i Monty Johnstone, op.cit., s. 157

om det inte öppet medger det. Men reformistiska arbetare och reformistiska politiska ledare är inte alls samma sak. Den vanliga arbetarens många olika ofta motsägande element och sålunda är det möjligt att medvetenheten förändras mycket snabbt utifrån de materiella behoven, det direkta deltagandet i kampen och dramatiska förändringar i det politiska läget. Ledarens medvetenhet är emellertid mycket mer bestämt formad och sammanhängande (det är detta som gör honom till en ledare) och därför mycket motståndskraftigare mot förändringar; dessutom är inte ledaren utsatt för samma materiella tryck som arbetaren, utan han har troligen huggit åt sig en privilegierad position (dvs., som parlamentsledamot eller fackförningsledare). Följden blir, att förhållandet att representera arbetarklassen i dess reformistiska fas omvandlas till att ställa sig emot och bedra arbetarklassen i dess revolutionära fas. För att kunna vara med klassen i en revolutionär situation så måste partiet ligga något före klassen under den förrevolutionära perioden. Partiet upphör inte att representera klassens som helhet *intressen* men för att göra detta måste det begränsa medlemskapet till dem som låter "klassens som helhet" intressen råda över individuella sektoriella, nationella eller omedelbara, fördelar, det vill säga till revolutionärer.

Att Marx aldrig helt utvecklade och artikulerade denna tanke, som ju är den verkliga utgångspunkten för en teori om det revolutionära partiet, har sitt upphov i det vi tidigare kallade den "optimistiska evolutionismen" i hans syn på utvecklingen av arbetarklassens politiska medvetenhet. Hans uppfattning var att denna skulle öka relativt stadigt i ungefärlig proportion med kapitalismens utveckling. Att Marx inte trängde förbi denna åsikt är emellertid inte överraskande, eller något som han kan klandras för. Problemet med reformismen dök inte upp som något stort hot under den större delen av Marx' liv. Huvuduppgifterna var att betvinga de småborgerliga, sekteristiska konspiratoriska och utopiska socialistiska traditioner, en revolutionär organisering som ärvts från franska revolutionen och att upprätta proletariats politiska oberoende. Marx bidrog till att proletariats i de flesta europeiska länderna uppnådde detta, var ofantligt. Om han under stridens gång böjde käppen i riktning mot ekonomisk determinism, så är det helt förståeligt. Men det är också nödvändigt att förstå att inom området för hans partiteori måste arvet från Marx' arbete, oavsett dess positiva bidrag, i tid övervinnas av den marxistiska rörelsen om kapitalismen skulle kunna kastas överboard.

Översättning: Peter Ydén